

Розділ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

УДК 330.43

Г.І. Башнянин, А.А. Сельський,
Ю.І. Турянський, О.О. Кундицький

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто сутність лібералізації та її вплив на економічний розвиток та економічну безпеку суспільства. Простежено функціональну залежність економічної ефективності та безпеки функціонування господарських систем від масштабів лібералізації. Обґрунтовано необхідність типологізації лібералізації за формаційно-системною, функціонально-економічною, функціонально-системною і масштабною ознаками.

Ключові слова: лібералізація, функція лібералізації, принципи типологізації, економічні системи, ефективність, економічна безпека.

Постановка проблеми. Необхідною умовою розвитку капіталізаційних процесів у суспільстві, зростання їх продуктивної сили є лібералізація. В той же час вона певною мірою сприяє підвищенню ефективності функціонування національної економіки, підвищенню рівня її безпеки, що й представляє певний інтерес для наукового економічного аналізу. Адже лібералізація створює умови для нормального і широкого розвитку капіталізаційних процесів, в яких себе матеріалізує. Ця особливість впливу лібералізації на національну економіку має дуже принциповий характер, у зв'язку з чим вона виступає як невидима продуктивна сила, яка свій ефект проявляє чи формує латентно. А тому створюється ілюзія, що лібералізація не має ніякої економічної ціни, що вона є процесом з нульовим економічним ефектом.

Мета статті полягає у дослідженні природи лібералізації як специфічного економічного процесу, що формується і розвивається в такт розвитку капіталізаційних процесів у суспільстві, тій чи іншій за характером чи типом національної економіки.

Стан дослідження. Вплив лібералізації на економічний (чи соціально-економічний, соціально-духовний) розвиток може бути

різним – від негативного до позитивного, що і послужило практичною (емпіричною) основою для виділення в науковій літературі трьох інтерпретацій лібералізаційних процесів. У марксистській літературі лібералізація оцінюється негативно і вважається, що вона загалом не сприяє підвищенню продуктивності національної економіки [1; 2; 3], порушує її безпеку. У ліберальній літературі (класичних чи сучасних неокласичних школах політичної економії) вона, навпаки, оцінюється позитивно і розглядається як такий економічний процес, що призводить до формування нової продуктивної сили, підвищує ефективність функціонування певних господарських систем [4; 5; 6; 7; 8], посилює її могутність та стійкість. А в сучасній неокейнсіанській літературі лібералізація розглядається, як такий економічний процес, котрий як позитивно, так і негативно впливає на економічну діяльність [9; 10; 11].

Виклад основних положень. Лібералізація в її економічній частині може бути зведена до процесу часткового або повного зниження адміністративного (адміністративно-економічного) тиску з боку держави на суб'єктів певної економічної діяльності. Зауважимо, що до початку становлення та формування капіталістичних економічних систем практика господарювання за характером її здійснення, управління чи регулювання була тоталітарною чи, принаймні, авторитарною, тобто неліберальною. Докапіталістичні економічні системи були за своєю суттю антиліберальними. Їх трансформація в ліберальні економічні системи відбувалась упродовж значної історичної епохи шляхом поступового зменшення адміністративного тиску на економічну діяльність. Отже, всі економічні системи можна умовно поділити на кілька типів, а саме: неліберальні, квазіліберальні, власне ліберальні, гіперліберальні (чи навіть метагіперліберальні) економічні системи. В країнах «старого» капіталізму національні економічні системи є переважно ліберальні (чи навіть у деяких випадках гіперліберальні), в країнах «нового» капіталізму – квазіліберальні, а в більшості країн з перехідною економікою – неліберальні чи гіполіберальні (слаболіберальні). Національна економічна система України на сьогоднішньому етапі ринкового реформування економіки є швидше неліберальною чи навіть гіполіберальною. Такі гіполіберальні економічні системи вже не є авторитарними чи тоталітарними, однак вони ще не повністю ліберальні. Це переважно такі економічні системи, які поступово еволюціонували з антиліберальних у ліберальні. У них лібералізація ще не стала окремою і самостійною продуктивною силою. Цією обставиною пояснюється факт низької ефективності приватизаційних процесів. Віддача від неї (приватизації) є значно нижчою, ніж могла би бути, якщо б ліберальні передумови економічного розвитку були достатньо сформовані.

Кількісну (функціональну) залежність економічної ефективності функціонування господарських систем від масштабів лібералізації відображає загальна функція лібералізації:

$$E^e = \Phi(L),$$

де E^e – економічна ефективність функціонування національної економіки; L – масштаби лібералізації (чи інтенсивність її розвитку).

Щоправда, слід зробити тут одне принципове зауваження. Лібералізація може виступати як окрема продуктивна сила лише за певної умови, а саме: коли вона відбувається в умовах капіталізації. В інших економічних умовах (наприклад, коли економічна система посилено соціалізується чи взагалі виступає як соціалістична економічна система) лібералізація може призвести до негативних економічних наслідків, вона не сприятиме і не супроводжуватиметься зростанням продуктивності національної економіки, а навпаки, знижуватиме останню, підриватиме її безпеку. Розглянуте вище дає підстави перейти до розв'язання наступної важливої проблеми, яка також має досить значне теоретико-методологічне значення для подальшого дослідження проблем лібералізації економічних систем, а саме: типологізація лібералізації чи лібералізаційних процесів. На основі детального вивчення і узагальнення практики лібералізації у розвиненій і перехідній економіці держави, вважаємо за доцільне здійснювати типологізацію цієї практики в розрізі певних принципів, що зображені на рисунку. Це типологізація лібералізації за формаційно-системною, функціонально-економічною, функціонально-системною і масштабною ознаками.

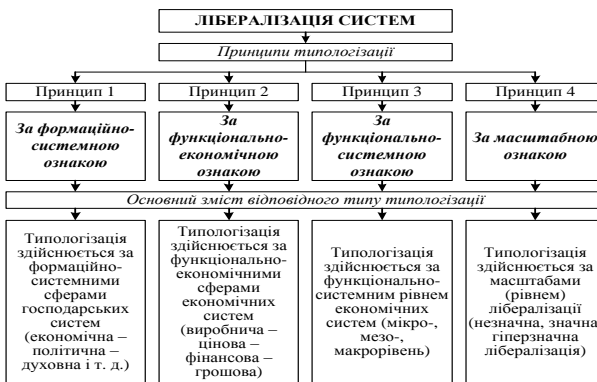

Рис. Основні принципи типологізації лібералізаційних економічних систем

З позицій формаційно-системних рівнів функціонування та розвитку господарських систем можна виділити такі типи лібералізації.

По-перше, це економічна лібералізація, яка полягає у зниженні адміністративного економічного тиску на суб'єктів економічної діяльності. Дослідження цієї економічної лібералізації – один із предметів вивчення в економічній теорії і економічній науці загалом.

По-друге, це так звана політична лібералізація, яка вже полягає в зниженні адміністративного (державного) тиску на суб'єктів політичної діяльності та в принципі повинна бути предметом дослідження в політичних науках. Однак у зв'язку з тим, що економічна діяльність формується в певному політичному середовищі, і це середовище є одним із факторів економічного розвитку та економічної безпеки, ми змушені навіть у чисто економічному аналізі входити у сферу вивчення політичної лібералізації і її впливу на економічну лібералізацію.

По-третє, це духовно-інтелектуальна лібералізація, що зводиться до зниження адміністративного тиску на суб'єктів духовно-інтелектуальної діяльності, а тому вона може бути безпосереднім (оскільки опосередковано вона може досліджуватися чи вивчатися і в економічних науках) предметом вивчення в соціологічних та інших надполітичних науках.

У приватних (тобто капіталістичних) економічних системах як політична, так і духовно-інтелектуальна лібералізація можуть виступати як окрема чи спеціальна продуктивна сила, вони мають певну економічну ціну чи економічну цінність з вираженим позитивним (плюсовим) змістом. Не досліджуючи даної проблеми спеціально, зазначимо, що з історичним розвитком капіталістичних (точніше, змішаних, але таких, де домінуючим є приватний, а не державний) економічних систем продуктивна сила надекономічної лібералізації зростає. Однак цей позитивний вплив надекономічної лібералізації на економічний розвиток та економічну безпеку капіталістичних систем не безпосередній. Він опосередкований і проявляється через посилений розвиток капіталізації в її функціональному значенні. У державних економічних системах (тобто в таких, де домінує державний, а не приватний сектор економіки) вплив надекономічної лібералізації на економічний розвиток та економічну безпеку є найчастіше негативним, а тому в таких економіках останні два формаційні типи лібералізації мають негативну економічну ціну. Вони найчастіше виступають не як нова (додаткова) продуктивна сила, а як фактор гальмування економічного розвитку, чинник послаблення економічної безпеки держави. Саме цією обставиною і пояснюється, на нашу думку, невдалий хід початкового етапу ринкового реформування вітчизняної економіки. В умовах, коли

в економіці панував ще державний сектор, політична і духовно-інтелектуальна лібералізація суспільства призводить лише до зниження продуктивності національної економіки, до формування від'ємних продуктивних сил у суспільстві, послаблення індикаторів економічної безпеки.

В економічному аналізі проблем ефективності лібералізаційних процесів значно більше методологічне навантаження має типологізація лібералізації з позицій функціонально-системної структури господарських (економічних) систем. У даному контексті можна виділити кілька типів лібералізації:

1) виробничо-технологічна лібералізація, яка полягає у зниженні адміністративного тиску на виробничо-технологічну сферу економіки;

2) соціально-економічна лібералізація, за якої знижується адміністративний тиск на соціально-економічну сферу економічної діяльності;

3) цінова лібералізація, яка полягає в лібералізації цін на ресурсному і продуктовому ринках;

4) грошова лібералізація, яка, відповідно, проявляється на грошовому ринку, особливо в сфері формування державної політики щодо грошової пропозиції і регулювання нею;

5) фінансова лібералізація, коли держава створює відповідні ліберальні умови для функціонування та розвитку фінансового і фондового ринку;

6) споживча лібералізація, що найбільше проявляється на споживчому ринку (чи в споживчій сфері економіки).

З позицій основних функціонально-системних рівнів економіки можна виділити наступні типи лібералізації:

1) мікроекономічна, в умовах якої створюються відповідні сприятливі умови на основі зниження адміністративно-економічного тиску з боку держави для фінансування та розвитку мікроекономічних систем (фірм, концернів, комбінатів, консорціумів і т. д.) того чи іншого галузевого типу, посилення рівня їх безпеки;

2) мезоекономічна лібералізація, за якої окремі галузі національної економіки «звільняються» від адміністративно-економічного тиску з боку держави, чим створюються умови для їх «вільного» розвитку;

3) макроекономічна лібералізація, яка має відношення вже до національної економіки загалом і полягає в загальному зниженні адміністративно-економічного тиску на неї з боку політичних і економічних структур держави.

Слід зазначити, що «вільний» розвиток окремих галузей національної мікроекономічної системи не завжди відбуватиметься в прогресивному напрямку. Часто виникають такі економічні ситуації, коли «звільнення» галузей відповідного типу спричиняє не їх прогрес, а посилює чи поглиблює їх розвиток у регресивному напрямку. Відзначимо, що мезоекономічну лібералізацію слід здійснювати із урахуванням того, в якій сфері (за соціально-економічною чи, інакше, формаційною ознакою) національної економіки перебуває та галузь, яка лібералізується. Якщо галузь належить до суспільного (державного) сектора національної економіки, то лібералізація швидше спричинятиме її занепад, регрес, зниження продуктивності, послаблення рівня економічної безпеки. Навпаки, лібералізація галузей, що належать до приватного сектора економіки, найчастіше супроводжується їх подальшим прогресивним розвитком. Цієї важливої особливості в здійсненні мезоекономічної лібералізації дуже часто не беруть до уваги як економісти-політики (економісти-практики), так і економісти-теоретики.

У сучасній ліберальній економічній літературі помилково вважається, що будь-яка лібералізація тільки позитивно впливає на економічний розвиток та економічну безпеку суспільства. Таку точку зору можна було б умовно кваліфікувати як формаційний (системно-формаційний) дальтонізм, коли дослідник чи практик-ідеолог не поділяє на сектори національну економічну систему і помилково вважає, що вплив лібералізації на їх розвиток є гомогенним (тобто однорідним чи однотипним). Емпіричний і теоретичний факт різного впливу лібералізації на розвиток різних секторів (сфер) національної економіки повинен неодмінно враховуватись при формуванні відповідної лібералізаційної політики держави. Вона повинна бути різною щодо різних сфер національної економіки (якщо їх розглядати з формаційно-системних позицій). Слаба диференціація цієї політики, а тим більше її однорідність може призвести до негативних економічних чи навіть соціально-економічних наслідків, втрати економічної незалежності. Тож, якщо обидві сфери національної економіки – приватну і державну – однаково лібералізувати, то ми в одній частині економіки (приватній) отримаємо позитивні ефекти, а в іншій (державній) – негативні. А загалом результативність лібералізації буде нульовою або навіть від'ємною, негативною.

З позицій кількісного рівня лібералізації можна виділити кілька її метрологічних типів. По-перше, це гіполібералізація або дуже слабка лібералізація, вона найпродуктивніша щодо суспільних (державних) систем. Хоча, звичайно, може мати місце і в будь-якому іншому секторі національної економіки. По-друге, це квазіпомірна лібералізація, в

умовах практичної реалізації якої адміністративний тиск на економіку знижується слабо. Квазіпомірна лібералізація у деяких випадках може бути ефективною в суспільному і квазісуспільному секторах, але найдоцільніше її здійснювати у власне приватному чи квазіприватному секторах. По-третє, це помірна лібералізація, в умовах якої адміністративно-економічний тиск на суб'єктів економічної діяльності вже значно знижується, але ще не надто сильно. Ця помірна лібералізація допустима (і необхідна) в приватному і квазіприватному секторах, але її недоцільно і неефективно здійснювати в суспільному і квазісуспільному секторах. По-четверте, це гіперлібералізація, яка полягає у дуже значному зниженні адміністративного тиску на суб'єктів економічної діяльності. Найефективнішою вона може бути у власне приватному секторі економіки і абсолютно недопустима в суспільному і квазісуспільному секторах.

Щоправда, слід зазначити, що політика лібералізації мікроекономічних систем будь-якої національної економіки повинна також диференціюватися залежно від ступеня монополізації (концентрованості) приватного сектора економіки (чи ступеня його конкурентності). Вона має бути різною стосовно чистого конкурентного, конкурентного монополістичного, олігополістичного і чистого монополістичного секторів економіки. Гіперлібералізація не повинна заходити в сферу чистого монополістичного сектора, бо вона в ньому буде неефективною (неефективною з позицій її макроекономічних ефектів). Чисті монополії дуже добре розвиватимуться в умовах гіперлібералізації, але за рахунок іншої частини суспільства і економіки. На нашу думку, гіполібералізація, квазілібералізація, помірна лібералізація і гіперлібералізація найефективніші, відповідно, в чистому монополістичному, олігополістичному, конкурентно-монополістичному і чистому конкурентному секторах економіки. Якщо держава відповідно не диференціює свою лібералізаційну політику, то тим самим вона занижуватиме результативність лібералізаційних процесів, що призведе до втрати економічної безпеки. Лібералізація у відповідному секторі економіки повинна відбуватись доти, доки макроекономічний ефект від неї не почне знижуватися. А тоді, коли він стає від'ємним, будь-яка лібералізація (за її метрологічним рівнем) у певному секторі економіки вже недопустима. Тобто вибір масштабу лібералізації повинен визначатися характером співвідношення мікроекономічного і макроекономічного лібералізаційного ефектів.

Висновки. Отже, лібералізація – це часткове або повне зниження адміністративно-економічного тиску на суб'єктів певної економічної діяльності. Її вплив на економіку опосередкований через капіталі-

зацію і проявляється в підвищенні (або в окремих випадках – зниженні) економічної ефективності функціонування господарських систем та посилення рівня її безпеки.

У зв'язку з цим загальна функція лібералізації відображає функціональний зв'язок між лібералізацією і економічною ефективністю чи лібералізаційним ефектом. Лібералізація є не тільки економічною силою, має певну економічну цінність (ціну), але це також соціальна і духовна сила, тобто має певну соціальну і духовну цінність. Тому аналіз лібералізаційних процесів слід здійснювати з позицій її впливу на економічну, соціальну і духовну сфери певних господарських систем чи економіку загалом.

Типологізація лібералізаційних процесів здійснена за формаційною, функціонально-економічною, функціонально-системною і масштабною ознаками.

За формаційною ознакою можна виділити економічну, політичну і духовно-інтелектуальну лібералізацію, які полягають у зниженні адміністративного тиску на відповідні сфери певних господарських систем чи економіки загалом.

За функціонально-економічною ознакою виділено такі типи лібералізації: виробничо-технологічна, соціально-економічна, цінова, фінансова, грошова і споживча.

За функціонально-системною ознакою – мікроекономічна, мезоекономічна і макроекономічна лібералізація, що полягають у зниженні адміністративно-економічного тиску на відповідну сферу економіки. Оцінка ефективності лібералізаційних процесів повинна здійснюватися з позицій макроекономічного рівня, тобто їх впливу на економіку загалом.

За масштабною ознакою можна виділити гіполібералізацію, квазіпомірну лібералізацію, помірну лібералізацію і гіперлібералізацію. Кожен із вказаних типів лібералізації по-різному впливає на результативність функціонування економіки та рівень економічної безпеки держави.

Для правильного визначення оптимальних масштабів лібералізації мікроекономічних систем слід співставляти мікроекономічний і макроекономічний лібералізаційні ефекти.

1. Мочерний С.В. Основи економічних знань / С.В. Мочерний. – К.: Феміна, 1995. – 352 с.

2. Хошимура Ш. Теория воспроизводства и накопления капитала / Ш. Хошимура. – М.: Прогресс, 1978. – 254 с.

3. Шухов Н.С. Русская политическая экономия / Н.С. Шухов, В.Н. Щербиков. – М., 1998. – 585 с.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл. – Т. 1. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 415 с.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл. – Т. 2. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 310 с.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл. – Т. 3. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 351 с.
7. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов: в 2 т. / А. Смит. – Т. 1. – М.: Эконом, 1993. – С. 79–396.
8. Миль Дж.С. Основы политической экономии: в 3 т. / Дж.С. Миль. – Т. 1. – М.: Прогресс, 1980. – 495 с.
9. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 864 с.
10. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон. – Львів: Світ, 1993. – 494 с.
11. Економічні системи / за ред. Г.І. Башнянина. – Т. 2. – Львів: Вид-во ЛКА, 2011. – 496 с.

Башнянин Г.И., Сельский А.А., Турянский Ю.И., Кундицкий А.А.
Либерализация экономических систем в контексте экономической безопасности.

Рассмотрены сущность либерализации, а также её влияние на экономическое развитие и экономическую безопасность общества. Прослежена функциональная зависимость экономической эффективности функционирования хозяйственных систем от масштабов либерализации. Обоснована необходимость типологизации либерализации по формационно-системной, функционально-экономической, функционально-системной и масштабной признаках.

Ключевые слова: либерализация, функция либерализации, принципы типологизации, экономические системы, эффективность, экономическая безопасность.

Bashnyanyn G.I., Selsky A.A., Turiansky Y.I., Kundytskyu O.O.
Liberalization of economic systems in the context of economic security.

The essence of liberalization and its impact on the economic development of society and economic security has been considered in the article. Investigates the functional dependence of economic efficiency and security of economic systems on the scale of liberalization. The necessity of liberalization typology according to the informational and systemic, functional and economic, functional and systematic and scale features has been proved.

Key words: liberalization, liberalization function, principles of typology, economic systems, efficiency, economic security.

Стаття надійшла 18 вересня 2012 р.